

А. В. КОРШЕНКО

Анна Володимирівна Коршенко, здобувач Національної академії внутрішніх справ

МІЖНАРОЖНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВА ОСОБИ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ З НАЦІОНАЛЬНИМИ СТАНДАРТАМИ

Одним із основних орієнтирів розвитку вітчизняної правової системи проголошується пріоритет людської особистості, її прав і свобод, який знайшов своє відображення у ст. 3 Конституції України.

Важливу роль у забезпеченні реалізації прав і свобод людини та громадянина Конституція України відводить праву особи на правову допомогу.

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура¹.

Існує необхідність окремого дослідження питань про міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх співвідношення з національними стандартами. Між ними, безумовно, існує тісний взаємозв'язок. Конституційні норми визначають місце міжнародно-правових актів у системі права держави, регламентують право кожного звертатися до міжнародних організацій для захисту своїх прав, визначають межі дії міжнародно-правових гарантій.

Проблема запровадження міжнародно-правових стандартів надання правової допомоги в Україні, на думку автора, є надзвичайно актуальною.

Автор статті має на меті співвіднести міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу зі стандартами України, проаналізувавши чинні міжнародно-правові акти, що встановлюють загальнолюдські стандарти права особи на правову допомогу, ратифіковані Верховною Радою України, та законодавство України, що регламентує забезпечення права особи на правову допомогу.

Різні аспекти міжнародно-правових стандартів надання правової допомоги свого часу розглядали такі вчені, як: О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, М. Ф. Орзіх, О. С. Савич, С. В. Черниченко, Л. Н. Шестаков та інші.

Міжнародні стандарти прав людини являють собою систему, що розкриває сучасну ідею прав людини, закріплену в основних міжнародно-правових документах і, відповідно, визнану в усьому світі.

Міжнародно-правові стандарти забезпечення права особи на правову допомогу закріплені у Загальній декларації прав людини, прийнятій 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, прийнятому 6 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятій 11 квітня 1950 р. Радою Європи та інших міжнародно-правових актах.

Національні стандарти щодо забезпечення конституційного права особи на правову допомогу закріплені у Конституції України 1996 р., Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р., Цивільному процесуальному кодексі України 2004 р., Кодексі адміністративного судочинства України 2005 р., Господарському процесуальному кодексі України 1991 р., Законі України «Про безоплатну правову допомогу» 2011 р., Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 р. та інших нормативно-правових актах.

Забезпечення реалізації права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Саме ці міжнародні договори склали підставу для тверджень про «сполучення предмету регулювання міжнародного і національного права»² та поширення міжнародного права на «нетрадиційну сферу»³.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України⁴. Таким чином, закріплення права на правову допомогу в Конституції України є результатом імплементації міжнародно-правових норм, які проголошені в глобальних загальних та спеціальних міжнародних актах.

Стаття 55 Конституції України надає право кожному після використання усіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна⁵.

У статті 11 Загальної декларації прав людини йдеться про те, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечують усі можливості для захисту⁶.

Відповідно до ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-08 від 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту і розвивати можливості судового захисту⁷.

Право на правову допомогу, гарантоване пунктом 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ратифікованої Законом України № 475/97ВР від 17 липня 1997 р., передбачає, що кожний обвинувачений у скоєнні кримінального злочину має право захищати себе особисто або через обраного ним захисника, а якщо у нього немає достатніх коштів для оплати послуг захисника, мати призначеного йому захисника безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя⁸.

Таким чином, Конституція України в частині забезпечення права особи на правову допомогу відповідає положенням міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, щодо права кожної фізичної особи на правову допомогу і вільний вибір захисника з метою захисту від обвинувачення.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Пакеллі проти Німеччини» від 25 квітня 1983 р., Європейський суд з прав людини відзначив, що це положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує особі, обвинуваченій у скоєнні кримінального злочину, три права: захищати себе особисто; мати обраного нею самою представника, і, за визначених умов, мати призначеного йому захисника безоплатно⁹.

Разом із тим дія права на правову допомогу не обмежується тільки сферою кримінального судочинства. Адже права, передбачені п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є складовим елементом загального поняття справедливого судового розгляду, що охоплює й випадки здійснення цивільного судочинства.

Європейський суд з прав людини не відносить право на правову допомогу у справах про цивільні права та обов'язки до загальних вимог п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод про справедливе судочинство. Пункт 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосується тільки кримінального процесу. Виходячи з рішення Європейського суду з прав людини, п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод може в деяких випадках примушувати державу забезпечити надання допомоги через адвоката, коли вона необхідна для здійснення реального доступу до правосуддя або якщо у визначених категоріях справ юридичне представництво є обов'язковим згідно з внутрішнім законодавством деяких держав-учасниць, або внаслідок складності процесу¹⁰.

Отже, враховуючи рішення Європейського суду з прав людини, поняття права на правову допомогу набуває більш широкого трактування, ніж у п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виходячи із того, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України (Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод було ратифіковано відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97)¹¹, а рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання, що передбачено ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.¹², можна зробити висновок, що відповідно до взятих міжнародно-правових зобов'язань Україна повинна забезпечувати кожній особі право на правову допомогу як під час провадження у кримінальних справах, так і під час судового провадження за іншими категоріями судових справ.

На сучасному етапі розвитку України гостро постало питання правового захисту малозабезпечених людей, які неспроможні оплатити надання їм правової допомоги, оскільки сьогодні кваліфікована юридична допомога зазвичай коштує недешево.

Для вирішення цієї проблеми було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р., згідно з яким безоплатна правова допомога (первинна та вторинна) – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел¹³.

Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає зобов'язання держав та вимоги до надання безоплатної правової допомоги як до одного з основних компонентів справедливого судочинства. Зокрема, згідно з вищевказаною нормою до змісту поняття «правова допомога» входить право «мати призначеного їй захисника безоплатно в разі, коли інтереси правосуддя (характер справи, наслідки для обвинуваченого та його можливість захищати себе самостійно) того вимагають або коли у особи немає достатньо коштів для оплати цього захисника»¹⁴.

У п. 3 (с) ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя¹⁵.

З аргументації Європейського суду з прав людини у справі «Ейрі проти Ірландії»¹⁶ можна зробити висновок, що надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим особам у справах про цивільні права та обов'язки відповідатиме інтересам правосуддя у таких випадках, коли судова процедура складна або особа не здатна об'єктивно й виважено представляти самостійно свої інтереси у суді внаслідок низького рівня правової обізнаності.

Багато рішень Європейського суду з прав людини стосуються питання безоплатної правової допомоги. Європейський суд з прав людини не здійснював тлумачення терміна «безоплатно», який використовується у п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. За відсутності тлумачення словосполучення «безоплатна допомога захисника» вважаємо за доцільне звернутися до визначення Європейським судом з прав людини поняття безоплатної допомоги перекладача. Так, у справі «Людіке, Белькесем та Коч проти Німеччини» від 28 листопада 1978 р., Суд визначив, що безоплатна допомога перекладача не означає ні звільнення від сплати на визначених умовах, ані тимчасових пільг з оплати, ні призупинення платежу, а всезагальне і повне звільнення від необхідності платити. Тому заявники спочатку були звільнені від попередньої оплати послуг перекладача, але після засудження на них поклали обов'язок з оплати цих послуг. Покладення такого обов'язку було визнано Європейським судом з прав людини порушенням права заявників на отримання безоплатної допомоги перекладача¹⁷.

Отож на особу, якій спочатку надано безоплатну допомогу, не може покладатися обов'язок відшкодування державі витрат, пов'язаних з наданням такої допомоги, після ухвалення судового рішення у справі. На наш погляд, цей висновок цілком справедливо застосовувати і до правової допомоги захисника.

Світові критерії, відповідно до яких надається безоплатна правова допомога, умовно можна класифікувати таким чином:

- фінансовий критерій (відсутність коштів у особи);
- юридичний критерій (критерій «інтереси правосуддя»), що передбачає потенційну загрозу тривалого або довічного тюремного ув'язнення; юридичну або фактичну складність справи; нездатність обвинуваченого із причин об'єктивного характеру захищати себе самостійно.

Для визначення факту відсутності коштів у особи Європейський суд з прав людини рекомендує національним органам досліджувати заяву особи про її майновий стан, довідки компетентних органів влади, декларації про доходи і майно особи¹⁸.

Законодавство України передбачає надання безоплатної (вторинної) правової допомоги малозабезпеченим верствам населення для захисту від обвинувачення та здійснення представництва в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також для складання документів процесуального характеру.

Відповідно до критерію малозабезпеченості Закон України «Про безоплатну правову допомогу» надає право на безоплатну вторинну правову допомогу особам, середньомісячний сукупний дохід сім'ї яких нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення та інвалідам, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб. Однак дане положення Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо реалізації права на безоплатну (вторинну) правову допомогу малозабезпечених верств населення почне набирати чинності з 1 січня 2014 року¹⁹.

Конституція України гарантує право на правову допомогу кожній особі, і не містить жодних винятків із цього правила. Зважаючи на вимоги ст. 22 Конституції України, згідно з якою не допускається звуження змісту та обсягу уже встановлених прав і свобод²⁰, право на рівнозначну правову допомогу мають одержувати усі категорії громадян, незалежно від рівня їх статків.

Прийняття Верховною Радою України Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р., який набрав чинності 9 липня 2011 р., дало Україні змогу отримати правову базу та інституціональний механізм для реалізації як закріпленого ст. 59 Конституції України права кожного на правову допомогу, зокрема, у випадках, коли вона відповідно до закону повинна надаватись безоплатно, так і виконати зобов'язання за низкою міжнародних договорів, які містять положення щодо надання правової допомоги, учасником яких є Україна.

Сучасним завданням законодавця є наповнення змістом права на правову допомогу в усіх сферах суспільного життя, і, насамперед, у сфері кримінального судочинства. Лише наявності закону про захист цього права недостатньо, необхідні правові механізми його реалізації, коли людина могла б користуватися правовою допомогою при нагальній потребі. Слід погодитися з О.Д. Святоцьким та В.В. Медведчуком, що «головне не в проголошенні самого права, а в його змісті та правовому механізмі забезпечення і здійснення»²¹.

На нашу думку, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» в подальшому сприятиме державі у забезпеченні належного виконання міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, запровадженні європейських стандартів у галузі надання правової допомоги та доступу до правосуддя.

¹ Конституція України : чинне законодавство станом на 10 лютого 2011 р. : (Відповідає офіц. текстові). – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 96 с. – С. 23.

² *Игнатенко Г. В.* Международное право. Учебник для вузов / Г. В. Игнатенко. – М. : Инфра-М – Норма, 1999. – 584 с. – С. 147.

³ *Мюллерсон Р. А.* Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Международные отношения, 1982. – 135 с. – С. 4.

⁴ Там само. – С. 7.

⁵ Там само. – С. 22.

⁶ Права людини (основні міжнародно-правові документи) : Зб. док. / Упоряд. Ю. К. Качуренко. – К. : Наук. думка, 1989. – 248 с. – С. 12.

⁷ Там само. – С. 29.

⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Застосування в Україні / Міністерство юстиції України. – Офіц. вид. – К., 2006. – 176 с. – С. 11–12.

⁹ Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. – К. : «ІКЦ «Леста»», 2005. – 116 с. – С. 51.

¹⁰ Там само. – С. 53.

¹¹ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

¹² Фурса С. Я., Фурса Є. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К. : Видавець Фурса С. Я., 2007. – 52 с. – С. 13.

¹³ Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

¹⁴ Права людини (основні міжнародно-правові документи). : 36. док. – Вказана праця. – С. 34–35.

¹⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – Вказана праця.

¹⁶ Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вказана праця. – С. 54.

¹⁷ Там само. – С. 52.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Закон України «Про безоплатну правову допомогу» : основні положення та підходи до впровадження : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 9 квітня 2012 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12>

²⁰ Конституція України : чинне законодавство станом на 10 лютого 2011 р. : (Відповідає офіц. текстів). – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 96 с. – С. 11.

²¹ Святоцький О. Д. Адвокатура : історія і сучасність / О. Д. Святоцький, В. В. Медведчук. – К. : Ін Юре, 1997. – 320 с. – С. 75–79.

Резюме

Коршєнко А. В. Міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх співвідношення з національними стандартами.

У статті проаналізовано міжнародно-правові та національні стандарти забезпечення права особи на правову допомогу та їх співвідношення. Розглянуто окремі рішення Європейського суду з прав людини, які стосуються права на правову допомогу у кримінальних та цивільних справах. Розкрито поняття «безоплатна правова допомога» відповідно до практики Європейського суду з прав людини. Перераховано світові критерії, відповідно до яких надається безоплатна правова допомога. Роз'яснено критерій малозабезпеченості, згідно з якими надається безоплатна правова допомога в Україні. Автор дає оцінку сучасному національному законодавству щодо забезпечення права особи на правову допомогу, у тому числі й на безоплатну.

Ключові слова: право на правову допомогу, міжнародно-правові стандарти прав людини, національні стандарти прав людини, безоплатна правова допомога.

Резюме

Коршєнко А. В. Международно-правовые стандарты права личности на правовую помощь и их соотношение с национальными стандартами.

В статье проанализированы международно-правовые и национальные стандарты обеспечения права личности на правовую помощь и их соотношение. Рассмотрены отдельные примеры решений Европейского суда по правам человека, которые касаются права на правовую помощь по уголовным и гражданским делам. Раскрыто понятие «безвозмездная правовая помощь» в соответствии с практикой Европейского суда по правам человека. Перечислены мировые критерии, согласно которым предоставляется безвозмездная правовая помощь в Украине. Автор дает оценку современному национальному законодательству по обеспечению права личности на правовую помощь, в том числе и на безвозмездную.

Ключевые слова: право на правовую помощь, международно-правовые стандарты прав человека, национальные стандарты прав человека, безвозмездная правовая помощь.

Summary

Korshenko A. The international legal standards of the human right to legal assistance and their correlation with national standards.

The international legal and national standards of providing the human right to legal assistance and their correlation are analyzed in the article. Some examples of judgments of the European Court of Human Rights which related with the right to legal assistance in criminal and civil cases are examined. The concept «free legal assistance» in accordance with the practice of the European Court of Human Rights is explained. The world criteria which give legal free assistance are listed. The poverty criterion according to which is provided free legal assistance in Ukraine is clarified. The author gives the estimation of current national legislation on providing the human right to legal assistance including free legal assistance.

Key words: the right to legal assistance, the international legal standards of human rights, national standards of human rights, free legal assistance.

Отримано 9.09.2013